

7. Колоїз Ж. В. Оказіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Ж. В. Колоїз. – Харків, 2007. – 36 с.
8. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого / Л. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. – 2011. – 416 с.
9. Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття : [збірник наукових праць; відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острог : Вид-во НаУ „Острозька академія”, 2011. – 268 с. (Лексикографічна серія „Українсько-авторська неографія”; вип. 5).
10. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наукова думка, 1976. – 287 с.
11. Російсько-український словник / [за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова]. – К. : Червоний шлях. – 1924 – 1932. – Режим доступу до словника: <http://www.r2u.org.ua>
12. Словарь української мови : У 4-х т. / [упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909]. – [Репринтне вид.]. – К. : Довіра – УНВЦ „Рідна мова”, 1997.
13. Словник української мови : В 11-и т. / [ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
14. Словотвір сучасної української літературної мови : [за ред. І. І. Ковалика]. – К. : Наук. думка, 1979. – 406 с.
15. Словотворчість шістдесятників. Ліна Костенко. Микола Вінграновський: Збірник наукових праць / [відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острог: Вид-во НаУ „Острозька академія”, 2010. – 178 с. (Лексикографічна серія „Українсько-авторська неографія”. Вип. 3).
16. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – [2-ге вид., переробл.]. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
17. Языковая номинация : общие вопросы / [отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева]. – М. : Наука, 1977. – 359 с.
18. Янко-Триницкая Н. А. Словообразование в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая. – М.: Индрик, 2001. – 503 с.

Larysa Kysliuk

The usual and occasional features in writers' new derivatives of category of the person

The article is devoted to correlation of the usus and occasional features in writers' new derivatives of category of the person. The word formative models used are compared with literary Ukrainian and the language practice to derive the spectrum of their efficiency and normative acceptability.

Key words: usus, idiolect, norm, category of person, word-formative model, new derivate, occasionalism.

Алла Таран

**СПОСОБИ ФОРМАЛЬНОГО АДАПТУВАННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

У статті досліджено способи формального адаптування та пристосування нових запозичень до фонетичної та графічної підсистем української літературної мови, їх відповідність усталеним традиціям і сучасним нормам української граматики.

Ключові слова: інновація, новозапозичення, адаптування запозичень, мовна норма, транскрибування, транслітерування.

При дослідженні процесів запозичення перед мовознавцями виникає проблема визначення етапів пристосування іншомовної лексики до нової

лінгвосистеми й усталення в ній. Найчастіше для позначення цих процесів дослідники послуговуються терміном «адаптація» – пристосування запозиченого слова до фонетичної і граматичної структури мови-реципієнта. О. Г. Муромцева до цих ознак додає ще здатність вступати в синонімічні ряди та в антонімічні пари, словотворчу активність та семантичне освоєння як показники адаптованого іншомовного елемента [7]. Є. А. Карпіловська для прогнозування ступеня ймовірності стабілізації новозапозичення в мові пропонує досліджувати функціональний потенціал інновації – сумарний показник парадигматичних (ієрархічних, гіперо-гіпонімічних), епідигматичних (дериваційних та асоціативних) і синтагматичних (комбінаторних) відношень інновації в системі мови й у тексті, її номінаційної та комунікативної активності [5, с. 93]. Г. А. Сергєєва фонетичне та морфологічне оформлення запозичення називає формальною адаптацією, тоді як процес входження іншомовної лексичної одиниці в лексико-семантичну систему мови-одержувача, становлення та подальшу еволюцію значення іншомовного слова на новому лінгвоґрунті визначає як функціональну адаптацію [9, с. 149]. Через цей етап, як стверджує К. Єрьоміна, проходить кожне запозичене слово, інакше воно буде належати до іншомовних вкраплень. Однак повне пристосування в результаті адаптації не відбувається [3, с. 8]. Зауважимо також щодо співвідношення термінів адаптація – адаптування, їх доцільне розмежування як означень процесу та його результату.

Л. Архипенко, досліджуючи адаптацію мовних одиниць на всіх рівнях лінгвосистеми, виокремила початковий етап – момент і початок процесу запозичення, зокрема, вибір способу запозичення (транслітерація, транскрипція), графічне переоформлення іншомовного слова та перехід від латиниці до кирилиці; поглиблений – функціонування іншомовного слова в мовленні та етап повного освоєння – фіксація в нормативних словниках, регламентація. На цьому етапі з'являються похідні від запозичених основ, відбувається селекція визначення понять, входження до граматичної системи української мови. Кожному з етапів відповідає певний ступінь адаптації: низький, середній та найвищий [1, с. 4–7]. Ми розглядаємо формальну адаптацію, а не калькування чи приховане запозичення, коли об'єктом запозичування стає зміст, а не форма, пор. *сірий* в значенні «підробний, фіктивний» або *благовіст* = *євхаристія*, *Теодор* = *Богдан*.

Мета пропонованого дослідження – простежити способи адаптування та пристосування нових запозичень до фонетичної та графічної підсистем української літературної мови, відповідність їх усталеним традиціям і нормам передавання слів іншомовного походження.

Пристосування нового слова до фонетики, граматики, графіки й орфографії, тобто таке його оброблення, яке не зачіпає змісту слова, називаємо формальною адаптацією слова. Залежно від того, яка форма матеріальної оболонки іншомовного слова українізується – звукова або графічна, О. В. Маринова виокремлює фонетичну і графічну адаптацію, що різняться функціонуванням у різних формах мови – усній і писемній. Аналіз процесів фонетичного і графічного освоєння нових іншомовних лексем засвідчує, що формальна адаптація іншомовної лексики на межі XX–XXI ст. має певні особливості [6, с. 14].

Варто зазначити, що принципи транскрипції сьогодні розширюються, і на деяких ділянках підсистеми, якою є іншомовні слова, можна спостерігати «відступи» від норми. До них належать:

1) поява в українській мові лексем із дифтонгами **-шн**, **-жн** на зразок *промоушн* / *промоушен* «(англ. *promotion* – просування по службі) – 1) підтримка, патронаж; 2) сприяння просуванню товару до споживача, поширенню чогонебудь, досягненню кимось творчих успіхів і т. ін.» [10, с. 565], *екшн* «(англ. *action* – дія) – жанри сучасних пригодницьких літератури й кіно; творам цього типу властиві гострота сюжету, швидка зміна дій і становищ, у яких опиняються герої», *фікшн* (*fiction*) «художня література, белетристика», *сейшн* (*session*) *мол.* 1. Рок-концерт; рок-фестиваль. 2. Вечірка, п'ятка. 3. Збіговисько, весела компанія [11]», *ресепшн* «складова частина інтер'єру», *ф'южн* (*fusion* – злиття) «напрямок у рок-музиці, що виник на ґрунті джаз-року», *пальп-фікшн* «(*pulp* – м'якуш, безформна маса, кашка) журнал чи книга, надрукована на дешевому папері і містить, як правило, сенсаційний матеріал», *самісфекшн* (*satisfaction*) «Задоволення», *пор. самісфакція*;

2) збереження вказівки на словосполучу, що лежить в основі таких слів, як *нон-стоп*, *онлайн*, *форс-мажор*;

3) тенденція вимовляти запозичене слово подібно до «оригіналу», що пояснюється вимовою в більшості випадків твердого приголосного перед голосними *е*, *и*, *і* в неологізмах-запозиченнях: *сінгл* : *сингл*, *рімейк* : *римейк*, *месідж* : *месидж* : *меседж*.

У формальному варіюванні слова значущими є внутрішні причини. Багато запозичень мають неоднаковий фонемний склад у різних варіантах, тому що при передачі одного запозиченого прототипу використовують різні способи адаптування – **транскрипція** з опорою на звукову форму слова, його вимову: **FM** (англ. *Frequency Modulation* – “частотна модуляція”, аббревіатура на позначення радіомовлення на ультракоротких хвилях) : **ефемка** – не просто запис кирилицею іншомовної аббревіатури, а транскрибування її вимови і **транслітерація** з опорою на графічну форму слова, його написання: аббревіатура **PIN** (*Personal Identification Number* “особистий номер ідентифікації”) : **PIN-код** : **пін-код** або *супервайзер* – *супервізор* від англ. *supervisor* «наглядач, контролер».

Серед фонематичних варіантів функціонують вокалічні, що різняться якимось голосним, напр. *селебріміс* : *селебріміс* «(*celebrities*, мн. від *celebrity*) – знаменитості, відомі люди», *наблік рілейшонз* : *наблік рілейшенз* : *наблік рілейшнз* «(англ. *public* – публічний, громадський і *relations* – ставлення, зв'язок) – 1. Соціальна інформація; сприяння встановленню порозуміння й доброзичливості між особистістю, організацією та іншими людьми за допомогою поширення пояснювального матеріалу, розвитку обміну (інформацією) та оцінки громадської реакції; 2. Відділ інформації комерційного підприємства; 3. Система інформаційних зв'язків влади з громадськістю» [10, с. 509] та консонантні, що розрізняються наявністю / відсутністю окремого приголосного звука: *андегтраунд* : *андертраунд* від

англ. *underground* “підземний, підпільний”; *перформанс* : *перфоманс* від англ. *performance* “вистава, видовище”. Фіксуємо й такі варіантні номінації, що різняться не лише голосним, а й приголосним: *хостінг* : *хостинг* : *гостінг* : *гостинг*. Згідно з чинною редакцією українського правопису, у словах іншомовного походження *g* і *h* зазвичай передають літерою *г*. Лише в деяких словах, запозичених з англійської мови, *h* відтворюють літерою *х* (*хокей*, *хол*, *хобі*). Тому англійське *hosting* слід писати українською мовою з початковою літерою *г*. [4, с. 117]. За правилом “дев’ятки” після передньоязикового *т* слід писати *и*, тому правильним є написання *гостинг*. Отже, спираючись на чинну мовну норму в разі потреби усталення новозапозичення дає змогу вибрати з таких груп лише один відповідник адаптування і заблокувати ті, що не відповідають фонетичним і правописним нормам української мови.

Правописна строкатість варіантів зумовлена новітністю запозичення, яке ще не знайшло кодифіковану нішу в українській мові, а тому й створює труднощі в написанні. Появу багатьох графічних варіантів спричинило прагнення зберегти форму іншомовного слова. Використання засобів українського правопису для передавання чужого слова зумовлює ігнорування чинного правопису, зокрема щодо кількох правил.

Передусім правила “дев’ятки”, унаслідок чого й постали такі не відповідні чинній мовній нормі написання лексеми, як *бодібілдинг* замість *бодибілдинг*, *екзіт-пол* замість *екзит-пол* від *exit-poll* «опитування на виході з виборчих дільниць тих, хто вже проголосував» [10, с. 250], *фрілансер* замість *фрилансер* від *freelancer* «позаштатний працівник, незалежний спеціаліст», *бодібілдер* замість *бодибілдер*, *месідж* замість *месидж*, *тінейджер* замість *тинейджер*. Таке написання слів, на нашу думку, можна пояснити намаганням точніше передати вимову запозичення, що є свідченням безпосередніх контактів українців з носіями англійської мови.

Явище наближення вкраплення до норм української вимови і відображення його не лише звукової, а й графічної форми в українському написанні демонструють відповідники англійського мистецького терміна *римейк* : *рімейк* : *ремейк* від *remake* “перероблення” – “1) новий, виправлений, перероблений або відновлений варіант (версія) видання музичних творів, телезапису, кінострічки; сучасна версія старої театральної вистави” [10, с. 599] та терміна музичної індустрії *сингл* : *сінгл* з англ. *single* “єдиний, одиничний”.

По-друге, правила подвоєння приголосних в іншомовних словах, згідно з яким у загальних назвах подвоєння не зберігаємо. Усупереч цьому правилу з подвоєними приголосними з’явилися слова *піцца* замість *піца*, *хеппенінг* замість *хепенінг* «ігрова імпровізація, яка дає вихід різноманітним підсвідомим спонуканням», *аутстаффінг* замість *аутстафінг* від *Out* – поза, зовнішній; *staff* – штат, кадри, персонал «виведення персоналу поза штат», *баннер* замість *банер* від *banner* – прапор «1. Гасло. 2. Засіб передачі реклами чи інформації. 3. Візуальний засіб передачі інформації рекламного характеру в Інтернеті» *джиббінг* замість *джибінг* від *jibbing* – протистояння.

Сьогодні спостерігаємо різне написання українських відповідників англійської словосполуки *off shore* “далеко від берега, за кордоном”: *офшор* :

офшор : *оф-шор* : *офф-шор*. До української та інших слов'янських мов лексему запозичено зі значенням “тип компанії, що була створена або зареєстрована на території іноземної, зазвичай невеликої держави, яка надає іноземним учасникам податкові пільги для здійснення фінансово-кредитних операцій” [10, с. 508]. Українською мовою точніше було б *оффшор*, тому що *of* і *off* – це різні так звані післялоги в англійській мові: перший означає належність до чогось або вміст чогось, наприклад, *one of us* “один з нас”, а другий – зворотну дію, напрямок від чогось, як у *off shore* – “від берега, поза берегом”. Оскільки для українців внутрішня форма цієї словосполуки непрозора, то її адаптують як цілісну одиницю номінації й за правилами усунення подвоєння приголосних всередині слова зазвичай пишуть *офшор*. Таку основу зі спрощенням приголосних використовують уже й у похідних, пор. *офшорний*. Утім, у «Російсько-українському словнику іншомовних слів» Т. П. Мартиняк (далі – РУСІС) цей іменник і похідний від нього прикметник зафіксовано ще з написанням через дефіс: *оф-шор*, *оф-шорний* з метою упрозорити на українському мовному ґрунті внутрішню форму англійської прийменниково-іменникової словосполуки [8, с. 210]. Написання англійського *off* з одним *f* підтримують такі раніше адаптовані англіцизми-словосполуки, як *офсайд* (з англ. *off side* – “осторонь, збоку”; проте показово, що як спортивний термін зі значенням “положення поза грою” цю словосполуку і в англійській мові пишуть разом – *offside*), *офсет* (з англ. *off set* – “від сукупності, набору чогось; зміщення”, також англійською пишуть разом – *offset*) та *офтон*. У «Російсько-українському словнику» за редакцією В. В. Жайворонка подано лише варіант *офшор* з похідним від нього прикметником *офшорний* (див. тут же й сталі словосполуки-терміни з ним *офшорна зона* і *офшорна компанія*) [11, с. 722]. У такій же графічній формі слова *офшор* і *офшорний* зафіксовано в останніх випусках академічного орфографічного словника. Однак це не означає, що всі сумніви щодо адаптування аналізованої словосполуки в українській мові усунено. Навіть укладачі академічних нормативних словників ще вагаються, якому графічному варіанту надати перевагу. Наприклад, О. І. Скопненко і Т. В. Цимбалюк у «Сучасному словнику іншомовних слів» (далі – ССІС) як домінанту подали варіант *офшор*, проте коло нього вмістили й варіант написання *офф-шор* [11, с. 508].

По-третє, збереження / уникання зяяння: *media* : *медія*, *yotergeйт* : *вотергейт*, *інаугурація* : *інавгурація*; *сноуборд* : *снoвборд* від *snowboard* – дошка для снігу, *сноубординг* : *снoвбординг* від *snowboarding* – «спуск природною або штучною трасою на монолижі (лижній дошці) [11, с. 634], *сноубордист* : *снoвбордист* «той, хто займається сноубордингом».

По-четверте, різне передавання англійського звуку, позначеного літерою **h**, проміжного між нашими **г** і **х**, а також німецького звуку, позначеного буквосполучкою **tsch**: *gini* : *xini* «представник хіп-системи», *horor* : *gorpor* від *horror* – мистецький твір, у якому переважають сцени жахів (англійською це слово означає «жах»)), *gobit* : *xobit* від *hobit* – вигадана фантастом Дж. Толкієном миролюбна розумна людиноподібна істота малого зросту, що

живе під землею «маленька людина» [<http://uk.wikipedia.org/>], *хот-дог* : *гот-дог* (англ. *hot dog* – “гарячий собака”), *кітч* : *кіч* (нім. *kitsch* – сміття), *секонд-хенд* : *секонд-генд* (англ. *second hand* (ношений, приношений, дослівно – “з других рук”).

По-п’яте, розмежовування звуків [г] і [ґ] у запозиченнях відповідно до вживання їх у мові-джерелі, напр. *гоблін* і *ґоблін* (*goblin*), *ґриль* і *триль*, *колгейт* і *колґейт*. Непослідовність передавання цих звуків у нових запозиченнях, на думку К. Г. Городенської, зумовлена побоюванням, ніби вживання звука [г] в іншомовних словах витіснить характерний український звук [ґ] [2, с. 9].

У текстах ЗМІ натрапляємо й на різні відповідники англійської словосполуки *play off* “поза грою, після гри”, що має значення “повторна гра після нічиєї; серія ігор”: *плейоф* : *плей-офф* : *плей-оф*. Компонент **плей**, співвідносний з англ. *to play* “грати” (вихідне значення – “легкі, стрімкі рухи, переміщення”), в українській мові присутній у низці запозичень, і в початковій позиції слів функціонує зі значенням, близьким до семантики його етимона, та виявляє здатність поєднуватися зі структурними компонентами – афіксоїдами (префіксоїдами та суфіксоїдами), пор. *плейбой*, *дисплей*, *плеєр*, *плеймейкер*, *плейбойчик*, *плейбойськість*. За правилами орфографії *плей-оф* треба писати через дефіс. Саме так це запозичення зафіксовано в РУСІС. Крім того, тут дефіс відіграє ще роль межі для усунення з’яяння і уникнення немілозвучної вимови, пор. [плейоф].

У сучасній українській публіцистиці фіксуємо також різне написання назв рекламних щитів-англіцизмів *ситі-лайт* : *сіті-лайт* : *сітілайт* (*city* – місто, *light* – світло, освітлення) – засклена конструкція з підсвічуванням, що використовується як рекламоносій, *бігборд* : *біг-борд* (англ. *big* “великий” – *board* “дошка”) – великий рекламний щит з автономним освітленням, *білборд* : *біл-борд* (англ. *bill* “список, програма”) – “1) вітрина, дошка оголошень, афіш; 2) закритий скляний, освітлений ізсередини короб для афіш, плакатів, різноманітної інформації й т.ін.; установлюють переважно вздовж вулиць” [10, с. 105]. З основою **біл-** у «Великому зведеному орфографічному словнику сучасної української лексики» за редакцією В. Т. Бусела (К., 2003) зафіксовано лексеми *біл-брокер* і *білль-брокер* (англ. *bill* має первісне значення “законопроект”). В «Українському орфографічному словнику» (К., 2007) вміщено як нормативний лише графічний варіант *бігборд*, пор. тут же і *бігмак*, який в РУСІС подано ще в графічному варіанті *біг мак* (англ. *Mac* – скорочений варіант прізвища *Macdonalds*, засновника американської гастрономічної фірми і мережі кафе) зі значенням “фірмовий багатошаровий бутерброд з гамбургерами, овочами та зеленню” [8, с. 47]. Написання через дефіс *біг-борд* підтримують запозичення із основою *біг-*, як *біг-бенд* і *біг-біт*. Музичний термін у графічному варіанті *біг-біт* та графічний варіант англіцизму *біг-банд* – найменування великого естрадно-танцювального оркестру зафіксовано в ССІС [11, с. 104]. Спостерігаємо також наслідки мовної гри з цими запозиченнями, напр., каламбурна лексема *білморда*, напр.: *Бий “білморди” – платить мер!* (УМ, 19.03.2008). У ССІС засвідчено також номінації *сноубординг*, *скейтборд* із основою **-борд**, що пишеться разом.

Усі наведені розряди слів переконують, що сучасна українська літературна мова продовжує збагачувати систему способів та засобів творення нових слів, виявляючи водночас стійкість і “рухому” реакцію на ті зміни, які спричиняють запозичені назви нових реалій і понять. Спостерігаємо широкий спектр засобів формального адаптування запозичень, їх припасування до фонетичних і правописних норм сучасної літературної мови. Такі засоби водночас становлять фільтри, захисні механізми мови для перевірки доцільності усталення подібних лексем, їхньої активності й значущості в процесах номінації та комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кін. XX–поч. XXI ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Архипенко. – Харків, 2005. – 20 с.
2. Городенська К. Г. Нові запозичення та новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови / К. Г. Городенська // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 3–9.
3. Еремина К. Н. К проблеме языковых контактов (европеизмы в современном персидском языке) / К. Н. Еремина – Москва : Наука, 1980. – 78 с.
4. Івасишина Т. Хостінг – хостинг, гостінг чи гостинг? / Т. Івасишина, І. Коркач. – Культура слова. – 2004. – Вип. 64. – С. 117.
5. Карпіловська Є. А. Функціональний потенціал конкурентних моделей словотворення: параметри стабільності похідних / Є. А. Карпіловська // Функціональні аспекти словотворення: Матеріали 9-ої Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів. – Мінськ, 2006. – С. 92–101.
6. Маринова Е. В. Иноязычные слова в русской речи конца XX – начала XXI вв.: проблемы освоения и функционирования : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Е. В. Маринова. – М., 2008. – 46 с.
7. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. – К. : Вища школа, 1985. – 152 с.
8. Російсько-український словник іншомовних слів / [уклад. Т. П. Мартиняк ; за ред. А. П. Яреценка]. – Х. : Прапор, 1999. – 392 с.
9. Сергєєва Г. А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. А. Сергєєва. – Х., 2002. – 16 с.
10. Сучасний словник іншомовних слів / [укл. : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 790 с.
11. Ставицька Л. Український жаргон / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.

Alla Taran

Ways of formal adaptation of borrowings in the modern Ukrainian language

The article analyses the ways of formal adaptation and adjustment of new borrowings to phonetic and graphic subsystem of the Ukrainian literary language, their accordance to the fixed traditions and modern norms of the Ukrainian grammar.

Key words: innovation, new borrowings, adaptation of borrowings, language norm, transcription, transliteration.